

Datum objave: 21. studenog 2014

UVOD

Govoreći o pojavi Nijemaca na Valpovštini, ne možemo izbjeći širi kontekst slavonske Podravine, Baranje, pa i cijele Slavonije, jer se utjecaj ove narodne zajednice, odnosno manjine tijekom kojih 200 godina njihove prisutnosti u navedenom zemljopisnom prostoru odrazio na svu puninu života slavonskoga sela. Stoga je potrebno steći kratki uvid u okolnosti dolaska i kasnijega života doseljenih Nijemaca u našem širem zavičaju, kao i događanja koja su u svjetskim razmjerima uzrokovala sudbinu ljudi na ovim prostorima, a time i odredili pojedinačne sudbine lokalnih zajednica u pojedinom naselju, konkretno u slavonskom selu Ladimirevcima. Prvi val naseljavanja Nijemaca poklopio se sa razdobljem pojačane kolonizacije napuštenih novooslobođenih krajeva Ugarske i Hrvatske (Slavonije) nakon odlaska Osmanlija. Tada Nijemci dolaze u Banat, Bačku, Baranju, Srijem i Slavoniju u tri vala tijekom 18. stoljeća. Na područje Srijema i Slavonije tom prigodom stižu njemački doseljenici samo u manjem broju i tek u nekoliko naselja, o čemu nam svjedoči F. S. Engel navodeći da osim u Novoj Rumi, te Sotinu i Jarmini nema seoskih naselja s njemačkim življem, uglavnom zbog bolesti kojima su u ovim krajevima izloženi. Većinom tada (1786. godine) žive u gradovima i trgovištima kao zanatlije ili nadničari i općenito ih domicilno stanovništvo naziva Švabama, što će ostati uobičajeni naziv za ovu manjinu u našim krajevima. Nijemce tijekom 18. stoljeća na svoja vlastelinstva naseljavaju ugarski i slavonski veleposjednici kao obrtnike, trgovce ili službenike, ali i kao poljodjelce, želeći unaprijediti ovdašnju nerazvijenu privredu, koja vapi za ovom vrstom djelatnika. Putopisac Taube 1778. godine napominje da su doseljeni Nijemci, kao i ostali doseljenici u Slavoniju i Srijem, po državnom zakonu prvih šest godina oslobođeni od svih vladarskih davanja i nameta, dok oslobođenje od kuluka (rabote) i drugih dadžbina vlastelinu traje do tri godine, a zatim naseljenici moraju postati kmetovi vlastelinstva. Stoga mnogi od njih poslije isteka ovoga roka prodaju imanje i krišom nestaju s vlastelinstva.

Na sličan način je i valpovački gospodar barun Petar Anton von Prandau o vlastitom trošku 1745. godine doveo u Valpovo 48 osoba iz grada Kemptena kako bi razvio obrt na vlastelinstvu. Međutim, zanimljivo je da je u trgovištu Valpovo prema popisu iz 1737. godine već prisutno tri doseljenika i to kuzćedomaćini Hans Georg Kaltnecker i Benedict Wimmer, te sluga Joseph Winklbauer (Binklbauer).

ZNAČAJ DOLASKA NIJEMACA U SLAVONIJU

Značaj Nijemaca u tom razdoblju ogleda se u snazi obrta po trgovištima i manjim gradovima Slavonije. Obrti su tada specijalizirani po narodnostima, pa su Austrijanci i Nijemci tada na glasu kao nožari, puškari, stolari i tipografi, a dolaze iz Šleske, Pruske i Bavarske.

Mnogi od Nijemaca naseljenih po našim selima i manjim trgovištima u 18. stoljeću bili su obrtnici, ali su se uz obrt morali baviti i poljodjelstvom, jer na selu nisu imali kome prodati svoje proizvode, obzirom da su slavonske obiteljske zadruge same proizvodile većinu potrebnih obrtničkih proizvoda. U tom razdoblju nema razlike između tradicionalne seoske i vlastelinske ekonomije. To znači da se način obrade zemljišta i prinosi usjeva nisu razlikovali na vlastelinovoj zemlji i onoj koju obrađuju njegovi podložnici za sebe, sve do prve polovice 19. stoljeća i ukidanja feudalizma. Bili su vrlo niski, jer su davali u prosjeku samo tri puta više zrna od zasijanoga sjemena i to zbog lošega načina obrade tla, slabe vučne stoke, lošeg sjemena i nedostatka gnojidbe tla. Stalni život na rubu gladi odrazio se i na natalitet seljaštva u Slavoniji i Srijemu u razdoblju 1785. do 1840. godina, koji stagnira ili minimalno raste, dok vlastelinska ekonomija u tom razdoblju počinje stalno pomalo napredovati zahvaljujući sve jačem iskorištavanju besplatnog seljačkog rada (rabote ili kuluk) na vlastelinskoj zemlji (alodiju). Seosko stanovništvo je krajnje siromašno, živi u kućama od drveta pokrivenima trskom, slamom ili daskom koje imaju male otvore umjesto prozora. U tim kućama je velika soba u kojoj svi spavaju i jedu, te soba bez stropa sa ognjištem za kuhanje i pečenje u kojoj se ujedno drži sušeno meso za zimu. Zemlju oru drvenim ralom koje vuku volovi, imaju dosta šljiva od kojih peku rakiju i pekmez, a jedu grah, krumpir i osobito kupus začinjen mašću, te dosta troše i meso. Ovakav opis dao je biskup Petar Bakić o životu svojih podložnika krajem 18. stoljeća na crkvenom veleposjedu Đakovo. Nijemci koji tada žive na selu ne razlikuju se od svojih susjeda po standardu, o čemu nam svjedoči kanonska vizitacija crkve Svetog Vendelina u Jarmini iz 1837. godine u kojoj piše da su crkvu Nijemci sagradili 1769. godine «od naboja jer su bili siromašni», dok tajni vojni zemljovid Jarmine iz 1781./83. godine opisuje selo koje «... nema čvrste građevine, a tamošnja je crkva izgrađena od drveta» - ovo znači da su zidovi kuća i crkve izgrađeni od naboja (zemlje), a zvonik od drveta.

Seljaci tada nemaju pomoćnih gospodarskih zgrada, osim improviziranih nadstrešnica ili daščara, što možemo zaključiti i iz savjeta koje u svojem «Kućniku» daje Slavoncima Josip Stipan Relković (1796.), tako umjesto gumna propagira štagalj (SHTAGALJ) «od nimske riči zovu Hrvati – kod nas još jim imena nema». Ovaj narodni prosvjetitelj zagovara i uporabu kose za žetvu zobi, ječma i pšenice umjesto srpa, kao i TESTERE odnosno pile umjesto sjekire za rušenje i sječu stabala. Međutim, za usvajanje ovih «novotarija» iz Europe, na slavonskom ćemo selu pričekati još više od pola stoljeća, a u slučaju kose i cijelo stoljeće, što zbog njihove skupoće, a što zbog «usporenoga tijeka vremena» u Slavoniji u odnosu na europski Zapad. Upravo će Nijemci imati važnu ulogu u prihvaćanju i širenju tehnoloških novina na našem selu, ali tek kada za to sazriju uvjeti i vremena.

NAPREDAK U AGRIKULTURI I NOVI ODNOSI NA SELU

Početak preokreta u agrikulturi Europe donosi opći rast cijena žita do kojega dolazi iza 1761. godine, od kada značaj ove grane narodnog gospodarstva neprestano raste. Tako se nakon 1770. godine i Habsburškoj Monarhiji otvara vanjsko tržište za izvoz žitarica. Ali trgovina žitom osobito se intenzivira u vrijeme napoleonskih ratova (početkom 19. stoljeća) i čini osnovu agrarne konjunktura u Europi, te u okviru toga dolazi do stalnog porasta proizvodnje žitarica za prodaju na velikim vlastelinstvima u Slavoniji – iločkom, vukovarskom i valpovačkom uz sve jači pritisak na seljaštvo kroz besplatnu i osobito prekobrojnu radu (kuluk). Time u agrikulturu sve više prodiru kapitalistički odnosi, kojima prepreku predstavlja stari feudalni poredak, što i kod nas dovodi do ukidanja kmetstva 1848. godine, unatoč jakom otporu veleposjedničkog sloja koji se boji razbijanja patrijarhalnog načina života na selu i socijalnog bunta seljaka.

Velika vlastelinstva na valu žitne konjunktura šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća na slavonskom području kreću u reorganizaciju i razvoj na osnovi kapitalističkih tržišnih odnosa, koristeći radnu snagu seoskog stanovništva za razvoj agrikulture na vlastitom alodiju, čime se pretvaraju u kapitalistički veleposjed. To je razdoblje formiranja majura, odnosno novoga načina upravljanja, bonifikacije tla kroz melioracije i krčenje šumskih površina, izgradnje gospodarske infrastrukture (puteva i gospodarskih objekata), te nabave vučne stoke i suvremenih oruđa za obradu tla i sjetvu. Tako su na valpovačkom vlastelinstvu u razdoblju 1856. do 1868. godine formirani majuri i obavljene melioracije i krčenje šuma u korist oraničnih površina, podignute su gospodarske zgrade i stanovi za nadničare (tzv. pustare), nabavljena vučna stoka za rad (volovi i konji), te podignut parni mlin i kupljena dva lokomobila u Beču. Na području ladimirevačkoga atara podiže se tada majur Krtinjače, kao jedan od važnijih na valpovačkom vlastelinstvu. To vrijeme još uvijek obilježava nestašica najamne radne snage na veleposjedima, obzirom da većina seljaštva tada još živi u tradicionalnim zadrugama i malo je pravih najamnika bezemljaša za rad na alodiju, pa su nadnice relativno skupe za veleposjednika.

Međutim, ovaj početni polet i uspon agrikulture i cijele privrede grubo je i drastično prekinut svjetskom agrarnom krizom iz 1873. godine, kada jeftino uvezeno žito iz Amerike drastično obara cijenu europskome žitu. Ova kriza je kod nas potrajala dvadeset godina i bitno ograničila početni razvoj veletrgovačkog i industrijskog građanstva, pa se akumulacija kapitala počinje bazirati na unutarnjem robno-novčanom prometu i lihvarskom poslovanju na selu. Na sve ovo uslijedile su u Slavoniji loše godine između 1876. i 1883. u kojima su se izmjenjivale suše,

poplave, tuče, jake zime i kasni mrazevi, što je ubrzano dovelo do propadanja i raspada obiteljskih zadruga, prezaduživanja i hipotekarnih kredita koji su odveli u propast brojne slavonske gazde. Tako već 1895. godine u Slavoniji do pet jutara zemlje posjeduje 40% svih gospodarstava, ali svi oni tada posjeduju jedva 4% ukupnoga obradivog zemljišta. Od navedenih gospodarstava daljnjih 22% posjeduju ispod jednog jutra zemlje, što svakako nije dostatno niti za golo preživljavanje. Rezultat takvoga stanja bila je masovna prodaja u besćenje seoskih posjeda u Slavoniji zbog neplaćenih poreza i dugova, pri čemu je upravo u Srijemu i osječkoj županiji, a osobito slavonskoj Podravini, gdje je veliki posjed razmjerno najjače zastupljen, ovaj proces bio osobito izražen. Kao posljedica opće agrarne krize iza 1870. godine javlja se sve veći broj seljaka bezemljaša, dok je mogućnost zapošljavanja unutar zemlje relativno mala, što dovodi do unutarnjih migracija i emigracije u druge zemlje. Istovremeno broj stanovništva na selu naglo raste uslijed bolje organizacije zdravstva i viška hrane.

POSLJEDNJI VAL DOSELJAVANJA NIJEMACA U SLAVONIJU

I upravo sredinom i krajem 19. stoljeća dolazi u Srijem i Slavoniju posljednji val Nijemaca koji vuče porijeklo iz ranije koloniziranih područja Banata, Bačke i Baranje. Većinom su to bili siromašni nadničari i poljoprivrednici odnosno služinčad s velikih posjeda, koje je privukla bolja mogućnost zarade u okolici velikog industrijskog središta i na brojnim veleposjedima, kao i dostupnost zemlje koju jeftino kupuju u selima Valpovštine, Đakovštine i Srijema od prezaduženih starosjedilaca. Ovi doseljenici su seljačka djeca, odrasla na zemlji i očvrsla na seljačkim poslovima, te spremna na svaku poduzetničku aktivnost u novoj sredini. To ih čini pripravnima za agrarnu revoluciju koja se konačno približila i ovim zaostalim krajevima na periferiji Europe. O brzini i brojnosti ovoga naseljavanja svjedoči i Iso Kršnjavi navodeći u svojim «Listovima iz Slavonije» 1882. godine: «Okolo Tovarnika i obližnjih sela svuda se jednako opaža sve veće prodiranje njemačkog življa. U Lovasu prije malo godina ne bijaše još Nijemaca, sada je polovica sela Nijemaca... Lovas prije naše, sad je po broju posla, a po imetku i ugledu sasvim njemačko selo.» Ovaj val naseljavanja obuhvatio je stotinjak slavonskih naselja od okolice Vukovara i Vinkovaca, preko Osijeka, okolice Valpova, Đakovštine i Požeštine, pa sve do slavonske Posavine. Značajna brojem i kompaktna kao grupa, ova njemačka doseljenička grupacija bila je u stanju značajno utjecati na agrikulturu tadašnjega slavonskog sela i domicilno stanovništvo, prihvaćajući i donoseći sobom nove načine obrade tla, držanja stoke i uporabe novih sredstava za rad i strojeva.

OKONČANJE "STAROG VREMENA" NA SLAVONSKOM SELU

Inače je to vrijeme «unutrašnje tehničke revolucije», kada se iza 1894. godine napušta prerada brašna na vodenicama i u suvarama, a narod se priučio kupovanju gotovog brašna, dok svoju pšenicu prodaje u zrnju na tržnici – što svjedoči o definitivnom prodiranju tržišnih odnosa na slavonsko selo. Značajno je da se industrijsko poduzetništvo seli u veće gradove, pa je u Osijeku već 1873. godine Radionica poljoprivrednih strojeva Melchiora Lichta proizvela 730 željeznih plugova i 75 gospodarskih strojeva (drljača, kultivatora, sijačica, mlatila na vitlo), dok poduzetnici kao Michael Lay 1825. uvode i šire uzgoj novih industrijskih kultura za proizvodnju ulja – uljane repice, lana i konoplje, 1894. godine zabilježena je uspješna pokusna proizvodnja šećerne repe u okolici Osijeka, 1897. godine Ivan Fiedler počinje pokusni uzgoj lana za vlakno, a Reichenfeld u novinama «Die Drau» iste te godine reklamira mineralno gnojivo «superfosfat», dok braća Berger iste godine u istom listu oglašavaju prodaju parne vršalice, sijačice, plugova, triera i gepla. Također, Zemaljska vlada u Zagrebu 1885. godine uvodi katastar ratarske proizvodnje. Navedena agrarna revolucija radikalno mijenja proizvodne odnose na slavonskom selu – svi oni koji prihvaćaju novi način proizvodnje i tržišne odnose opstaju i naglo napreduju, dok oni koji u tome zaostanu stagniraju, siromaše i propadaju.

Upravo je sklonost Nijemaca da usvoje novi način gospodarenja zemljom, uvođenjem željeznog pluga kojega vuku konji, korištenjem kose u žetvi pšenice, uvođenjem uzgoja industrijskih i krmnih biljaka u plodored, kao i primjenom parnih strojeva i mineralnih gnojiva, te sklonost interesnom udruživanju, podigla nekada siromašne doseljenike u bogate i samosvjesne poduzetnike i gazde širom slavonskih sela. Tijekom toga razdoblja Nijemci na ovim prostorima postaju sinonim radišnih, vrijednih i bogatih seljaka odanih obitelji i katoličkoj vjeri, te čitava naša sela odišu ovim radišnim kapitalističkim duhom i poletom. U samo pedesetak godina ova nacionalna zajednica stvorila je svoj specifični identitet u panonskoj ravnici, kojim se je ponosila i kojemu su se okolni sugrađani divili i često ga oponašali.

I na Valpovštinu navedene inovacije dolaze uglavnom posredovanjem Nijemaca, iako nešto sporije – pa je u Petrijevcima počela košnja žita kosom umjesto srpom tek oko 1910. godine.

Početak 20. stoljeća obitelj Lachner u Koški posjeduje prvu vršalicu za žito. Dok su tehniku punjenja opranih životinjskih crijeva odgovarajućim mesnim sadržajem naši Šokci također preuzeli od njemačkih doseljenika još krajem 18. stoljeća, te su njihovoj formi dali domaći sadržaj, pa su tako nastali kuleni, kobasice i kulenove seke tako drage našim ljudima i danas. O arhitekturi naših tradicijskih kuća i smještaju njihovih gospodarskih zgrada, koje su činile tipičnu «šokačku» kuću i na koje su značajno utjecali ondašnja Država i «njemačka» moda, također bi se dalo razgovarati. Iz ovih primjera jasno se vidi način prijenosa tehnoloških novotarija i usvajanje noviteta u agrikulturni, koji su u cjelini preobrazili sliku slavonskoga sela i danas su zapamćeni kao «narodna» tradicija, a u stvari predstavljaju samo zadnji sloj drevne seljačke kulture ovdašnjih ljudi.

Osim u materijalnoj kulturi, ovdašnji Nijemci su ostavili dubokoga traga i u jeziku domicilnoga stanovništva, koje je upravo iz njemačkoga jezika preuzelo brojne vojničke, obrtničke i industrijske izraze. Te izraze domaće je stanovništvo zadržalo do današnjeg dana u manje ili više iskrivljenom obliku i izgovoru u vlastitom konverzacijskom jeziku.

Na kraju, ne zaboravimo da je od svih Nijemaca popisanih u Kraljevini Jugoslaviji tridesetih godina 20. stoljeća njih 45% bilo poljodjelaca, da su oni živjeli na selu i dobrim dijelom sudjelovali u stvaranju duhovnoga i materijalnoga okruženja onoga što danas nostalgичno zovemo «našim selom».

LADIMIREVAČKE «ŠVABE» I NJIHOVA NOŠNJA

Nijemci Ladimirevce masovnije naseljavaju krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća. U naš kraj su dolazili većinom iz Bačke i Baranje, a Šokci starosjedioci su ih zvali «Švabe». Doselilo se dvadesetak njemačkih obitelji i njihova nošnja već je tada bila presudno obilježena industrijskim tkaninama, ali je sačuvala svoj prepoznatljivi stil po kojemu je svatko mogao razlikovati Švabu od Šokca. Jednostavna ženska svečana nošnja Njemica od industrijski tkanih materijala ubrzo je postala popularna i među Šokicima, jer je bila funkcionalna i znatno jeftinija od svečane ženske nošnje. Tako je ova nošnja pred Drugi svjetski rat u Ladimirevcima

prihvaćena kod većine seoskih žena i bila je poznata kao «švapska nošnja». Na svečanoj šokačkoj nošnji ustrajavale su samo bogatije kuće, ali i one sve rjeđe, pa je tako i počelo nestajanje ove nošnje u Ladimirevcima. Početkom dvadesetog stoljeća Švabice na selu nose široku pregaču (šocen) i starije žene obavezno maramu na glavi. Ispod pregače nosi se široka suknja (kitl), a ispod nje nosila se široka bijela podsuknja (špicen) čiji se šlingani rub (cakne) vidio ispod suknje. Taj detalj mogao je biti ručno rađen ili se samo našivala već gotova čipka. Na gornji dio tijela oblačile su bijelu bluzu na kopčanje bez ovratnika, a na nju su oblačile gornju bluzu. Svi dijelovi ovoga ruha bili su od industrijskoga tekstila. Tako da izradu odjeće sve više preuzimaju obrtnici – šnajderi.

Njemice – i djevojke i udane žene kosu su češljale u pletenice spiralno omotane na potiljku (knepla), s tom razlikom da su starije žene nosile maramu.

Švabe su na glavi nosili šešir nešto širega oboda nego Šokci (srednje široki obod) i po tome su se već izdaleka mogli razlikovati. Odijevali su košulju, prsluk, kaput i hlače građanskog kroja. Zimi su nosili bijele vunene čarape i drvene klompe (holcklumpen) ispunjene slamom, koje su često sami izrađivali. Kod kuće Švabe nose kukičane (heklane) papuče koje su im često izrađivale Šokice (heklpočne), dok se izvan kuće nose štrikerske crne počne (štrikapočni). Po blatnom dvorištu i oko stoke nose se drvene natikače (holcšlapen), dok u toplome dijelu godine većinom hodaju bosu kao i Šokci. Pred Drugi svjetski rat i Nijemci i Šokci usvajaju obuću koju izrađuju specijalizirani obrtnici i prodaju na vašarima.

NJEMAČKE OBITELJI U LADIMIREVCIMA

Nijemci doseljeni iz Baranje i Bačke kupuju jeftino kuće i zemljište opterećeno dugovima od ladimirevačkih Šokaca i to od osamdesetih godina XIX. stoljeća. Već početkom XX. stoljeća bilo je tridesetak kuća ladimirevačkih Švaba, pa se u Ladimirevcima javljaju slijedeća njemačka prezimena: Angeli, Barger, Bimmer, Blaha, Engelbrecht, Frank, Gatti, Gruber, Hirman, Hofmann, Katarik, Keher, Kleinhaus, Krausz, Kunzinam, Lackner, Lavundi, Lorenz, Marx, Neumann, Onhaus, Pers, Petrich, Pfeiffer, Preller, Reinhofer, Ritt, Schot, Sottman, Tschanadi,

Ternay, Tudik, Walter, Weber i Welhes. Iako su činili desetak postotaka stanovništva, tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata masovno su iseljeni trpeći kolektivnu odmazdu novih komunističkih vlasti zbog pripadnosti svojoj nacionalnoj zajednici.

EPILOG

Danas, od svih nabrojanih obitelji, u Ladimirevcima su ostale samo dvije: Tudik i Kunzinam, te znatan broj potomaka iz mješovitih brakova koji imaju hrvatska prezimena, ali rodbinski su vezni uz navedene njemačkih obitelji. Od svega su kao svjedočanstvo nekadašnje prisutnosti i značaja ove nacionalne zajednice, na starome ladimirevačkom groblju preostali kameni nadgrobni spomenici na njemačkome jeziku. Neki od njih su zbog dugogodišnje zapuštenosti i vandalizma ovdašnjih pojedinaca već znatno oštećeni, dok većina i danas govori svojim nijemim jezikom o nekadašnjim sudbinama ovdašnjih Švaba. Do 1906. godine većina njih je pisana njemačkom goticom, da bi iza 1935. godine svi spomenici bili pisani latinicom i njemačkim jezikom. Ti su spomenici nastali kao svjedočanstvo obiteljskih tragedija i bogatstva jedne male i kompaktne nacionalne manjine, ali mnogo govore o njoj. Tako svi spomenici (njih 26) datiraju u vremensko razdoblje od 1901. do 1947. godine, sa 36 sahranjenih osoba iz 11 različitih obitelji. Dob sahranjenih kreće se u rasponu od smrti djece pri porodu do starog patrijarha od 80 godina. Racionalnost i štedljivost ove narodne zajednice iskazuje se kroz zajedničke ukope bliskih rođaka (roditelja i djece, nećaka i ujaka) i tako je ukopana gotovo polovica Švaba (17 od 36 na 7 zajedničkih spomenika). Na spomenicima se vidi da su obitelji koje su ih podizale bile često brojne (5-9) članova, jer su Švabe živjeli u obiteljskim zajednicama koje su katkada obuhvaćale i tri generacije ukućana. Naime, kod njih nije bilo diobe posjeda, ali je postojala obveza nasljednika posjeda da se zbrinu i zaposle svi ukućani. O tegobnom životu na zemlji govori nam dob sahranjenih (prosječna starost 45,5 godina, žene prosječno 43,5 godina, muškarci 47,5 godina) i kraća životna dob žena koje su zbog brojnih porođaja i teških seljačkih poslova ranije umirale od muškaraca. U proljetnom dijelu godine češće su umirali mlađi oba spola zbog groznica i bolesti koje su harale u našim krajevima u to doba godine i pogađale mlađu populaciju, dok su zimi najčešće umirale starije osobe. Nijemci se u to doba najčešće žene međusobno i mladenke često dovode izvan Ladimirevaca, ali su i one redovito Njemice. Tako su ovi nijemi spomenici i pokoja pohrvaćena obitelj sve što je ostalo od nekad značajne nacionalne zajednice, koja je snažno utjecala na slavonsko selo i gradove, prvenstveno tehnološki, privredno, pa i kulturno. Slavonske Švabe su neizostavni dio naše seoske "šokačke" kulture, koja upravo pred našim očima nestaje i mijenja se u "globaliziranu" varijantu novoga

Ladimirevački Nijemci zaboravljena povijest jedne manjine

Autor Darko Grgić

svjetskog poretka u kojemu će biti svedena na egzotiku i folklor bez stvarnog sadržaja, mladosti i života. U tom kontekstu smo se prisjetili i ove naše iščezle nacionalne manjine, koja je svoj kratki vrhunac proživjela u jedva pedesetak godina, najavljujući nova vremena tehnološkog napretka, kako bi i nju u konačnici taj tehnološki napredak skupo stajao.

{gallery}Nijemci{/gallery}